

ספר
מִשְׁךְ חֶכְמָה
המבואר

ביאורים ופירושים רעיוניים ודרושים הערות וחידושים
על

חמשה חומשי תורה

חובר ברצון אבינו שבשמים

מאת

מאיר שמחה כהן מדווינסק

בעהמ"ח ספר אור שמוח על כל חלקי הרמב"ם ז"ל
שנלב"ע ביום ש"ק ד' אלול תרפ"ו ת.נ.צ.ב.ה.
(נוסח דפו"ר תרפ"ז)

ועתה יוצא לאור

עם ביאורים יקרים משולבים בדבריו המאירים, בתוספת מקורות וציונים, והרחבת
הענינים מספרי רבותינו הנושאים ונותנים בדבריו. הכל במהדורה חדשה ומפוארת,
מאירת עינים, מוגהת בהגהה מדויקת ומתוקנת, נוספו אלפי מראי מקומות וציונים,
נפתחו ראשי תיבות וקיצורים, הקטעים חולקו לפיסקאות קצרות, נוספו סימני פיסוק
וניקוד, בתוספת כותרות משנה ובמעלות רבות נוספות

יוצא לאור בפאר והדר
בהוצאה חדשה ומפוארת
תשע"ט לפ"ק

מהדורת לעבאוויטש



פְּרִשְׁת בְּרֵאשִׁית

עֲבֹדֶת הַקֹּדֶשׁ בְּפֶרֶק ח' מִחֶלֶק הַיְחִיד (מ"א),
זֶה לְשׁוֹן הַקְּדָמוֹנִים, אֵין סוֹף הוּא שְׁלֹמוֹת
מְבִלֵי חֶסְרוֹן, וְאִם תֹּאמַר שְׁיֵשׁ לוֹ כַּח בְּלֵי
גְבוּל וְאֵין לוֹ כַּח בְּגִבּוּל, הֲרִי אַתָּה מַחְסֵר
שְׁלֹמוֹתוֹ וְכוּ'.

א (א) בְּרֵאשִׁית. תְּרַגְּם יוֹנְתָן בְּחֻכְמָא בְּרֵא
עֲלָמָא, וְיַעֲזִין בְּרַמְבַּ"ן. וְזֶה דְבָרֵי הַגְּמָרָא
סְנֵהֲדָרִין ל"ח (ע"א) זֶה מִדְתּוֹ שֶׁל הַקֹּדֶשׁ
בְּרוּךְ הוּא שְׁבָרָא אֶת כָּל הָעוֹלָם בְּחֻכְמָה'.
וְנִרְאָה לְהַסְבִּיר עַל פִּי מָה שֶׁהֵבִיא בְּסֵפֶר

בִּיאורֵי חֲכָמָה

בִּיאורֵי הָעֵינִין שֶׁהֵבִיאָה הִיא בְּחֻכְמָה

ומדוע אין לומר שיש רק אין סוף בלבד. תשובה,
הנה דבר ברור הוא שאין סוף [-שהבורא יתברך]
הוא שלמות מבלי חסרון [שכל הנבראים יש
להם איזה חסרון, על דרך משל, המים אינם
יכולים לעלות למעלה, והאש נכבית מפני המים,
אבל הבורא אין בו שום חסרון כלל]. וְאִם תֹּאמַר
שְׁיֵשׁ לוֹ כַּח בְּלֵי גְבוּל וְאֵין לוֹ כַּח בְּגִבּוּל, הֲרִי
אַתָּה מַחְסֵר שְׁלֹמוֹתוֹ - ואם נאמר שהוא רק כח
בלי גבול, ואינו גם כח בעל גבול, נמצא שיש בו
חסרון, שאין לו גבול, אלא על כרחך הבורא כולל
שניהם, והוא גם כח בלי גבול וגם כח בעל גבול.
ולכן צריך לומר שיש לבורא גם כח בגבול, והוא
העשר ספירות וכו'". ומבואר בדבריו, שהספירות

א (א) בְּרֵאשִׁית. תְּרַגְּם יוֹנְתָן בְּחֻכְמָא בְּרֵא
עֲלָמָא", הרי שבריאית העולם היתה במידת
החכמה, וְיַעֲזִין בְּרַמְבַּ"ן שכתב כעין זה, שראשית
הבריאיה היא על ידי המידה הנקראת 'ראשית'
שהיא מידת החכמה². וְזֶה הוּא דְבָרֵי הַגְּמָרָא
סְנֵהֲדָרִין (לח). 'חכמות בנתה ביתה' (משלי ט א) 'זו
מדתו של הקדוש ברוך הוא שברא את כל
העולם בחכמה'³. וְנִרְאָה לְהַסְבִּיר הָעֵינִין שֶׁבִּרְיַאת
הָעוֹלָם הִיא בְּחֻכְמָה, עַל פִּי מָה שֶׁהֵבִיא בְּסֵפֶר
עֲבֹדֶת הַקֹּדֶשׁ בְּפֶרֶק ח' מִחֶלֶק הַיְחִיד (מ"א פ"ח),
וְזֶה לְשׁוֹן הַקְּדָמוֹנִים הַמּוּבָא שָׁם⁴: שאל השואל,
מה ההכרח לענין השתלשלות עשרת הספירות,

עֵינֵי חֲכָמָה

בנתה ביתה חצבה עמודיה שבעה, טבחה טבחה מסכה יינה אף
ערכה שלחנה, שלחה נערתיה תקרא על גפי מרמי קרת'. 'חכמות
בנתה ביתה' זו מידתו של הקב"ה, שברא את כל העולם כולו
בחכמה. 'חצבה עמודיה שבעה' אלו שבעת ימי בראשית. 'טבחה
טבחה מסכה יינה אף ערכה שלחנה' אלו ימים ונהרות וכל צורכי
עולם. 'שלחה נערתיה תקרא' זה אדם וחווה וכו'.

ד. העבודת הקודש מביא את הדברים בשם 'החכם הרב המקובל
ר' עזריאל ז"ל, שקיבל מפי הרב החסיד ר' יצחק סגי נהור בן
הראב"ד ז"ל, שהיה שלישי לאלהו ז"ל. והקדים, שנאמרו הדברים
כתשובה לשאלת השואל, מה ההכרח לענין השתלשלות עשרת
הספירות, ומדוע אין לומר שיש רק אין סוף בלבד.

ה. לשון העבודת הקודש: אין סוף הוא שלמות מבלי חסרון, ואם
תאמר שיש לו כח בלי גבול, ואין לו כח בגבול, אתה מחסר
שלמותו. ואם תאמר שהגבול הנמצא ממנו תחילה היה העולם הזה
שהוא חסר מהשלמותו, חסרת הכח שהוא ממנו, ולפי שאין לחסר
שלמותו, יש לנו לומר בהכרח שהוא בגבול מבלי גבול, והגבול
הנמצא ממנו תחילה הם הספירות שהם כח השלם וכח החסר,

א. כן הוא בתרגום ירושלמי, ובתרגום יונתן שלפנינו ליתא. וכן
שנינו בזוהר (ח"ב רכא). על הכתוב (משלי ג ט-ב) 'ה' בחכמה יסד
ארץ, כונן שמים בתבונה, בדעתו תהומות נבקעו, ועל הכתוב
(שמות לא ג) 'בחכמה ובתבונה ובדעת': וכולהו תלתא רמיזין בקרא
דא, 'בראשית' היינו דכתיב 'בחכמה', 'ברא אלהים' היינו דכתיב
'בתבונה', 'את השמים' היינו דכתיב 'בדעת'.

ב. לשון הרמב"ן: מלת בראשית תרמוז כי בעשר ספירות נברא
העולם, ורמוז לספירה הנקראת חכמה שבה יסוד כל, כענין שנאמר
(משלי ג ט) 'ה' בחכמה יסד ארץ'. ובהמשך דבריו כתב: תדע, כי
על דרך האמת הכתוב יגיד בתחתונים וירמוז בעליונים. ומלת
'בראשית' תרמוז, בחכמה, שהיא ראשית הראשים, כאשר הזכרת.
ולכן תרגמו בתרגום ירושלמי 'בחכמתא', והמלה מוכתרת בכתר
ב"ת [הב"ת] שבתחילת התיבה רומזת לספירת הכתר הקודמת
לספירת החכמה].

ג. לשון הגמרא: תנו רבנן, אדם נברא בערב שבת וכו', כדי שיכנס
לסעודה מיד. משל למלך בשר ודם שבנה פלטרין ושיכללן, והתקין
סעודה, ואחר כך הכניס אורחין, שנאמר (משלי ט א-ג) 'חכמות

וְאֵי מוֹסֵף שְׁהָרִי מוֹכֵן שְׁמָה שְׁיֵשׁ לְהָאִין סוֹף לְבְרָא דְבָר בְּגָבוּל בְּתַכְלִית, גַּם זֶה הוּא בְּלֹא גָבוּל, שְׁהָרְבָה גָבוּלִים לְבָלִי תַכְלִית הוּא בְּכַח אֵין סוֹף לְבְרָא מְבָלִי גָבוּל, רַק שְׁבַחַר בְּכַח הַגָּבוּל הַזֶּה הַנִּבְרָא. וּלְפִי זֶה נִסְבִּיר סוּד הַמַּחֲשֵׁבָה כִּי הַמַּחֲשֵׁבָה וְהַהֲסָפֵם מֵאִין סוֹף לְבְרָא מְצִיאוֹת גָּבוּלִי, וְגַם זֶה יִתְכַן לְבָלִי גָבוּל בְּאֶפְנֵים אֵין

מְסָפֵר, זֶה נִקְרָא פְתָר. וְלִכֵּן נִקְרָא 'אֵין', שְׁעֲדִין בְּזֶה אֵין גָּבוּל, וְהוּא נֶעְלָם בְּהַשְׁגַּת שׁוּם נִמְצָא. וְאַחַר כֵּן, כְּשֶׁבַחַר לַעֲשׂוֹת גָּבוּל מִן הַגָּבוּלִים אֲשֶׁר לְבָלִי תַכְלִית, כַּח זֶה נִקְרָא חֲכָמָה, כַּח מָה. וְכִשְׁבַחַר בְּגָבוּל זֶה אֲשֶׁר הַמְצִיא הַנִּמְצָאִים כְּפִי מָה שְׁהָם, הוּא 'בִּינָה', דְּמִינָה אֵיתְבְּנִי עֲלֵמָא. וּבְחַר בְּזֶה בְּגָבוּל מַחְמַת שְׁהִיָּה עָרַב לוֹ

ביאורי חכמה

הם כח בגבול, והם המבדילים בין אין סוף שהוא כח שאינו בגבול, לבין העולם שהוא בעל גבול.

וְאֵי מוֹסֵף עַל דְּבָרֵיו, שְׁהָרִי מוֹכֵן שְׁמָה - שֶׁהַכַּח שְׁיֵשׁ לְהָאִין סוֹף לְבְרָא דְבָר בְּגָבוּל וּבְתַכְלִית, כְּמוֹ הָעוֹלָם הַזֶּה, גַּם זֶה הוּא בְּלֹא גָבוּל, שְׁהָרִי הַרְבָּה גָבוּלִים לְבָלִי תַכְלִית הוּא בְּכַח אֵין סוֹף לְבְרָא מְבָלִי גָבוּל, רַק שְׁבַחַר בְּכַח הַגָּבוּל הַזֶּה הַנִּבְרָא - הַבוּרָא טַבַּע בְּעוֹלָם הַזֶּה גְבוּלוֹת, כְּגוֹן אוֹרֶךְ, גוּבָה, מִשְׁקַל וְזָמַן, וְהַגְבוּלוֹת הַלָּלוּ הֵם נִבְרָאִים, וְהוּא הַמְצִיאִים יֵשׁ מֵאִין וּלְפִנֵי שֶׁהוּא בְרָא אוֹתָם הֵם לֹא הִיוּ בְּמִצִּיאוֹת. וְכִפִּי שֶׁבְרָא אֶת הַגְבוּלוֹת הַלָּלוּ, כֵּן יִכַּל לְהַמְצִיא עוֹד גְבוּלוֹת אַחֲרֵים כְּמוֹהֶם, וְאֵין סוֹף לְמִסְפַּר הַגְבוּלוֹת שֶׁבִּיכוּלְתוֹ לְהַמְצִיא, אֲלֵא שֶׁהוּא הַחֲלִיט לְבְרָא רַק אֶת הַגְבוּלוֹת הָאֵלוּ. וּלְפִי זֶה נִסְבִּיר סוּד הַמַּחֲשֵׁב - אֶת הַשֵּׁלֶשׁ הַסְפִירוֹת הָרֵאשׁוֹנוֹת, שֶׁהֵם כְּתַר חֲכָמָה וּבִינָה, וּמְכוּנִים בְּסַפְרֵי קְבֵלָה 'מוֹחִין' עַל שֶׁם שֶׁהֵם כִּנְגַד הַמַּחְשְׁבָה שֶׁבְּמוֹחַ. כִּי הַמַּחְשְׁבָה וְהַהֲסָפֵם מֵאִין סוֹף לְבְרָא מְצִיאוֹת גָּבוּלִי וְגַם זֶה יִתְכַן לְבָלִי גָבוּל בְּאֶפְנֵים אֵין מְסָפֵר זֶה נִקְרָא פְתָר - הַרְצוֹן וְהַמַּחְשְׁבָה שֶׁל הַבוּרָא לְבְרָא בְרִיאָה

בעל גבול כל שהוא, עוד לפני שקבע ברצונו אלו גבולות תהיינה לה, הוא המכונה מידת 'כתר'. וְלִכֵּן מִידַת הַכְּתֵר נִקְרָא 'אֵין' (ראה תיקו"ז ט:), עַל שֶׁם שְׁבַחַרְצוֹן לְבְרָא בְרִיאָה בְּעֵלֶת גָּבוּל בְּלִי שִׁיִּקְבַּע אֲלוֹ גְבוּלוֹת יֵהִיוּ לֵה עֲדִין בְּזֶה אֵין שׁוּם גָּבוּל, וְהוּא נֶעְלָם בְּהַשְׁגַּת שׁוּם נִמְצָא, וְאֵין הַנִּמְצָאִים שֶׁהֵם בְּעֵלֵי גָבוּל יִכּוּלִים לְהַשִּׁיג בְּחִינָה זוֹ. וְאַחַר כֵּן, כְּשֶׁבַחַר לַעֲשׂוֹת גָּבוּל מִן הַגָּבוּלִים אֲשֶׁר לְבָלִי תַכְלִית - כְּשֶׁבַחַר הַבוּרָא לְקַבּוֹעַ אֵיזָה גְבוּלוֹת שֶׁבֵּהֶם תִּיבְרָא הַבְּרִיאָה מִתּוֹךְ הַגְבוּלוֹת בְּלִי סוֹף שֶׁהִיָּה בְּכוּחוֹ לְקַבּוֹעַ לְבְרִיאָה, כַּח זֶה נִקְרָא חֲכָמָה, מִלְשׁוֹן כַּח מָה, דְּהִינּוּ שִׁקְבַּע שִׁיִּהִיָּה בְּבְרִיאָה אֵיזָה גָבוּל וְכַח אֲבָל לֹא קִבַּע מֵהוּ הַגָּבוּל הַנִּרְצָה¹. וְכִשְׁבַחַר הַבוּרָא בְּגָבוּל זֶה אֲשֶׁר הַמְצִיא אֶת הַנִּמְצָאִים כְּפִי מָה שְׁהָם - כְּשֶׁבַחַר הַבוּרָא בְּגְבוּלוֹת הַלָּלוּ שֶׁבֵּהֶן נִבְרָא הַבְּרִיאָה לְבִסּוּף, הוּא הַנִּקְרָא מִידַת 'בִּינָה', מִלְשׁוֹן 'בְּנִין', עַל שֶׁם דְּמִינָה אֵיתְבְּנִי עֲלֵמָא² - שֶׁלְפִי הַרְצוֹן וְהַמַּחְשְׁבָה הָאֵלוּ נִבְרָא הָעוֹלָם לְבִסּוּף. וּבְחַר בְּזֶה הַגָּבוּל - וְהַבוּרָא בְּחַר בְּגְבוּלוֹת הַלָּלוּ, כְּמִשְׁקַל וְזָמַן וְאוֹרֶךְ וְרוּחַב וְכוּ' מִתּוֹךְ שֶׁאֵר הַגְבוּלוֹת שֶׁהִיָּה בִּיכוּלְתוֹ לְבְרָא, מַחְמַת שְׁהִיָּה עָרַב לוֹ - שֶׁהַגְבוּלוֹת הַלָּלוּ עָרְבוּ לוֹ,

עיוני חכמה

שהוא נעשה בחכמה, וזהו 'מה', כי חכמה היא הנקודה הראשונה, ונקודה אינה מקבלת חילוק, כנודע בהנדסה, רק איזה השגה, וזה 'מה', כי יודע אשר יש, אבל מה אינו יודע, ותבונה ודעת המה הרוחב והאורך, כנודע לבאים בסוד ה' פנימה, כי הדברים עמוקים, וכל דבריהם צריכים ביאור רב.

2. כמו שכתב הרמ"ק (פירוש לספר יצירה פ"ה מ"ו): בינה, שעל ידה בנין העולם וכו'.

3. כלומר, המחשבה של הבורא לברוא את העולם כמו שהוא עתה נחלקת לשלש מחשבות: שבתחילה עלה במחשבה שיברא

כשהם מקבלים מהשפע הבא משלמותו הם כח שלם, ובהמנע השפע מהם יש בהם כח חסר, ולכן יש להם כח לפעול בהשלמה ובחסרון, והשלמות והחסרון הם הדברים המבדילים בין דבר לדבר.

1. כן כתב רח"ו (מאמרי רשב"י פרשת תרומה): וכבר ידעת כי החכמה נקראת יש מאין, רצה לומר יש הנמשך מכתר הנקרא אין וכו'.

2. כן הוא בתיקוני זוהר (תיקון ס"ט קיב): כח מה דא חכמה וכו'.

3. כתב רבינו באור שמח (הל' תשובה פ"ה ה"א ד"ה והנה): וזה מה שאמרו המקובלים חכמה כח מה, היינו שאנו משיגים מהתלבשותו אל העולמות בצמצום גבולי [זהו סוד שם ש"ן דל"ת יו"ד כנודע]

וּכְמֵאמָרָם בְּמִדְרָשׁ רַבָּה (נ"ר ג ז) 'דִּין הַנִּין לִי' וְכוּ', זֶה הַמְתִּיקוֹת וְהַטַּעַם שֶׁעָרַב לְהָאִין סוּף בְּגָבוּל זֶה יוֹתֵר מִבְּשָׂאָר הַגְּבוּלִים הוּא נִקְרָא דַעַת, לְשׁוֹן חֲבוּר, שֶׁמְחַבֵּר חֲכָמָה לְבִינָה, וְהֵן תְּרֵי רַעִים דְּלֹא מִתְּפַרְשִׁי. לְכֵן דַּעַת לִית בְּחוּשְׁבֹן, וְעֵשֶׂר וְלֹא אֶחָד עֵשֶׂר כְּדַבְּרֵי הַסֵּפֶר יִצְיָרָה (פ"א מ"ד). וְזֶה מְכוֹן דְּבָרֵי שְׁלֵמָה 'בְּחֲכָמָה יִבְנֶה בַּיִת וּבְחֲבוּנָה יִתְכַוֵּן וּבְדַעַת

חֲדָרִים יִמְלֹאוּ' (משלי כד ג-ד). וְזֶה 'חֲכָמוֹת בְּנֵתָה בֵּיתָה חֲצָבָה עֲמוּדֶיהָ שְׁבַעָה' (שם ט ב), שֶׁם בְּגִמְרָא (סנהדרין ט). הַתְּבוּנָן כָּל זֶה, בְּאוּר נְכוּן לְפִי דַעַת הַקְּדָמוּנִים.

(ה) יוֹם אֶחָד. אָמַר 'אֶחָד' וְלֹא 'רֵאשׁוֹן', לְפִי שֶׁרֵאשׁוֹן וְשֵׁנִי הוּא עַל דְּבָר הַמְתִּיחַס זֶה לְזֶה, וּמִגְבִּיל זֶה נֶגְדַּ זֶה.

בִּיאורֵי חֲכָמָה

וּכְמֵאמָרָם בְּמִדְרָשׁ רַבָּה (ב"ר ג ז) 'דִּין הַנִּין לִי' וְכוּ' [א-אלו טובים לי], וְזֶה הַמְתִּיקוֹת וְהַטַּעַם שֶׁעָרַב לְהָאִין סוּף בְּגָבוּל זֶה יוֹתֵר מִבְּשָׂאָר הַגְּבוּלִים שֶׁהִיא הַבוּרָא יִכּוֹל לְהַמְצִיא, הוּא נִקְרָא מִידַת 'דַּעַת', שֶׁהוּא לְשׁוֹן שֶׁל חֲבוּר וְהַתְּקַשְׁרוּת, שֶׁמְחַבֵּר חֲכָמָה לְבִינָה - שֶׁהַחֲכָמָה שֶׁהוּא הַרְצוֹן לְקַבּוּעַ גָּבוּל אֶחָד מִתּוֹךְ הַרְבֵּה גְבוּלוֹת, וּבִינָה שֶׁהוּא הַרְצוֹן בְּגָבוּל הַהוּא שְׁבוּ נִבְרָא הָעוֹלָם, וְהַהֲנָאָה שְׁכִיכּוֹל הִיתָה לְבוּרָא בְּגָבוּל הַהוּא הִיא הַמְחַבֵּר בֵּין הַחֲכָמָה לְבִינָה. וְהֵן [-וְהַחֲכָמָה וְהַבִּינָה], הֵם מְשׁוּלִים בְּלִשׁוֹן הַזוּהָר (ח"ג ד). תְּרֵי רַעִים דְּלֹא מִתְּפַרְשִׁי [שְׁנֵי אוֹהֲבִים שֶׁמְרוּב אַהֲבַתָּם אֵינֶם יִכּוֹלִים לְהִפְרֹד אֶחָד מֵהַשְּׁנַיִן]. כֵּן הַבְּחִינָה הַנִּקְרָאת חֲכָמָה וְהַבְּחִינָה הַנִּקְרָאת בִּינָה אֲגוּדִים וְדַבְּקִים זֶה לְזֶה בְּבַחֲנֵת הַדַּעַת. לְכֵן הַמִּידָה הַנִּקְרָאת 'דַּעַת' לִית בְּחוּשְׁבֹן - אֵינָה בְּמִנִּין שֶׁל הָעֵשֶׂר סְפִירוֹת, כִּי אֵינָה מַחֲשֶׁבָה וְרִצּוֹן בְּפָנֵי עֲצָמוֹ, אֵלֹא הַנָּאָה וּנְיִיחָא שֶׁהִיתָה לוֹ מִמְחַשְׁבַּת הַחֲכָמָה וְהַבִּינָה, וְהַסְפִירוֹת הֵם עֵשֶׂר וְלֹא אֶחָד עֵשֶׂר כְּדַבְּרֵי הַסֵּפֶר

יִצְיָרָה (פ"א מ"ד)¹, וְהֵינּוּ שְׁבַחֲנֵת הַדַּעַת אֵינָה בְּכֻלָּל הָעֵשֶׂר סְפִירוֹת. וְזֶה מְכוֹן דְּבָרֵי שְׁלֵמָה 'בְּחֲכָמָה יִבְנֶה בַּיִת וּבְחֲבוּנָה יִתְכַוֵּן וּבְדַעַת חֲדָרִים יִמְלֹאוּ' (משלי כד ג-ד). הֵינּוּ שְׁתַּחֲלִיל הַכַּנַּת הַבִּינָן הוּא בְּחֲכָמָה, וּבִבְיָנָה הוּא נִשְׁלֵם. וְזֶה הוּא גַם כּוּוֹנַת שְׁלֵמָה בְּאִמְרוֹ (שם ט א) 'חֲכָמוֹת בְּנֵתָה בֵּיתָה חֲצָבָה עֲמוּדֶיהָ שְׁבַעָה', וְכִמּוֹ שֶׁדָּרְשׁוּ שֵׁם בְּגִמְרָא (סנהדרין שם)² שֶׁמְבוּרָא שֵׁם שְׁתַּחֲלִיל בְּנִיית הָעוֹלָם הוּא בְּחֲכָמָה שֶׁהִיא הַמְחַשְׁבָּה הַרֵאשׁוּנָה. הַתְּבוּנָן כָּל זֶה, כִּי הוּא בְּאוּר נְכוּן לְפִי דַּעַת הַקְּדָמוּנִים הַמוּבָא בְּעִבּוּדַת הַקּוּדֵשׁ הַנִּלְ"ל.³

יוֹם אֶחָד' מִשׁוּם שְׁאֵינּוּ כְּשֵׁאר יָמִים

(ה) יוֹם אֶחָד. אָמַר הַכְּתוּב 'יוֹם אֶחָד' וְלֹא 'יוֹם רֵאשׁוֹן', אִף שֶׁבְּשֵׁאר הַיָּמִים אָמַר 'יוֹם שְׁנִי' 'יוֹם שְׁלִישִׁי' 'רְבִיעִי' וְכוּ', וְלֹא 'יוֹם שְׁנִי' 'יוֹם שְׁלִישִׁי' 'רְבִיעִי' וְכוּ'. וְטַעַם הַדְּבָר הוּא לְפִי שֶׁרֵאשׁוֹן וְשֵׁנִי הוּא עַל דְּבָר הַמְתִּיחַס זֶה לְזֶה, וּמִגְבִּיל זֶה נֶגְדַּ זֶה - הַמְנִין 'רֵאשׁוֹן' 'שְׁנִי' וְכוּ' נֹאמַר עַל

עֵינֵי חֲכָמָה

בְּאֶחָדוֹתָא בְּחֲדוּתָא דְּלֹא מִתְּפַרְשִׁין לְעַלְמִין, אֵלִין אַקְרוּן רַעִים וְכוּ'. יֵד. לְשׁוֹן הַסֵּפֶר יִצְיָרָה: עֵשֶׂר סְפִירוֹת בְּלִימָה, עֵשֶׂר וְלֹא תִשְׁעָ, עֵשֶׂר וְלֹא אֶחָת עֵשְׂרָה. וּבְפִירוּשׁ הַרַמְבַּ"ם: כִּיּוֹן לּוֹמַר שְׁאֵין הַדַּעַת סְפִירָה בְּפָנֵי עֲצָמָה.

טז. רֵאָה לְשׁוֹן הַגְּמָרָא הַמוּבָא לְעִיל.

טז. רֵאָה לְשׁוֹן הָעִבּוּדַת הַקּוּדֵשׁ הַמוּבָא לְעִיל בְּהַעֲרָה. וְכוּוֹנַת רְבִינּוֹ שֶׁהַקְּדָמוּנִים בִּיאָרוּ שְׁעֵנִין הַסְפִירוֹת הוּא שֶׁהֵם הַמְמוּצָע בֵּין אֵין סוּף שֶׁהוּא בְּלִי גָבוּל לְכֵן הָעוֹלָם הַזֶּה שֶׁהוּא כַּח בְּגָבוּל, וְלֹאמּוֹר יוֹבֵנוּ הַדְּבָרִים, שֶׁהַכְּתָר הוּא הַמְחַשְׁבָּה לְבוּרָא אֶת הַגְּבוּל, וְהַחֲכָמָה הִיא הַמְחַשְׁבָּה לְקַבּוּעַ גָּבוּל אֶחָד מִתּוֹךְ אֵין סוּף גְבוּלוֹת, וְהַבִּינָה הִיא הַמְחַשְׁבָּה עַל הַגְּבוּלוֹת שְׁבַחֵם נִבְרָא הָעוֹלָם.

יז. בְּב"ר (ג ח) שְׁנִינִי, שְׁבָא הַדְּבָר לְרַמּוֹ שֶׁהִיא הַקְּב"ה בְּאוֹתוֹ הַיּוֹם אֶחָד בְּעוֹלָמוֹ. וְהַרַמְבַּ"ם וְהַרַמְבַּ"ם קָתְבוּ, שְׁלֹא נֹאמַר 'יוֹם הַרֵאשׁוֹן'

מִצִּיאוֹת בַּעֲלַת אֵיזָה גָבוּל, וְלֹאחַר מִכֵּן עֲלָה בְּמַחֲשָׁבָה שִׁיבְרָא אוֹתָהּ בְּגָבוּל אֶחָד מִתּוֹךְ אֵין סוּף גְבוּלוֹת שְׁבִיכּוֹלָתוֹ לְהַמְצִיא, וּלְבִסּוּף עֲלָה בְּמַחֲשָׁבָה לְבוּרָא אֶת הַגְּבוּלוֹת שְׁבַחֵם נִבְרָא הָעוֹלָם לְבִסּוּף. הַמְחַשְׁבָּה הַרֵאשׁוּנָה נִקְרָאת כְּתָר, וְהַשְּׁנִינָה חֲכָמָה, וְהַשְּׁלִישִׁית בִּינָה. יא. לְשׁוֹן הַמְדַרְשׁ: אָמַר רַבִּי אַבְהוֹ, מִלְּמַד שֶׁהִיא בּוּרָא עוֹלָמוֹת וּמְחַרְבִּין, עַד שְׁבְרָא אֶת אֵלּוּ, אָמַר דִּין הַנִּיין לִי, יִתְהוֹן לֹא הַנִּיין לִי. אָמַר רַבִּי פִּנְחָס, טַעְמִיָּה דְּרַבִּי אַבְהוֹ 'יִוְרָא אֱלֹהִים אֶת כָּל אִשְׁר עֵשָׂה וְהִנֵּה טוֹב מֵאֵד' דִּין הַנִּיין לִי, יִתְהוֹן לֹא הַנִּיין לִי.

יב. כְּכַתּוּב בְּסֵפֶר הַלִּיקוּטִים לְהַאֲרָ"י ז"ל (קְדוּשִׁים): כְּנֻדַּע אִשְׁר הוּוּוּג נִקְרָא בְּלִשׁוֹן דַּעַת, בְּסוּד (לְהֵלֵן ד א) 'וְיָדַע אָדָם אֶת חוּהוּ' וְכוּ'. יג. כְּמִבְּאוּר בּוּזְהָר (ח"ג ד). רֹזָא דְּמִלְּהָ, 'אֲכַלּוּ רַעִים' לְעִילָא, 'שְׁתוּ וּשְׁכַרוּ דוּדִים' לְתַתָּא, אָמַר לִיה רַבִּי אֶלְעָזָר, מֵאֵן אֵינּוּן לְעִילָא וּמֵאֵן אֵינּוּן לְתַתָּא. אָמַר לִיה יְאוּת שְׁאִילַתָּא, דָּא אַתְרַ עֲלָאָה דְּאֵינּוּן

בְּסֵפֶר יִצְיָרָה (פ"ג מ"ז, פ"ו מ"א) עוֹלָם, נֶפֶשׁ, שְׁנָה. עוֹלָם, מְצַאנוּ פְּלִיגִי, רַבִּי אֱלִיעֶזֶר סָבַר עוֹלָם מְאֻמְצָעִיתוֹ נִבְרָא, וְרַבִּי יְהוֹשֻׁעַ אָמַר, עוֹלָם מִן הַצְּדָדִין נִבְרָא [יּוֹמָא דְּף ג"ד (ע"ג), עֵין שָׁם]. נֶפֶשׁ מְצַאנוּ לְרַבִּי אֱלִיעֶזֶר [בְּעַגְלָה עֲרוּפָה (סוטה מה:)] דְּהוֹלֵד נּוֹצֵר מְטַבּוּרוֹ, עֵין שָׁם, וְתַנָּא קָמָא פְּלִיג דְּמַרְאֵשׁוּ נִבְרָא.

וְהִנֵּה הַבְּרִיאָה שֶׁל אֹר, רָאָה שְׁאִין הָעוֹלָם כְּדָאֵי לְהִשְׁתַּמֵּשׁ בּוֹ, גְּנֻזוּ. אִם כֵּן, הַבְּרִיאָה שֶׁל אֹר שְׁנִבְרָא בְּיוֹם רֵאשׁוֹן הָיָה בְּמִדְרָגָה גְּבוּהָה מְבִרְיָאֵת הָעוֹלָם, לְפִי מְצָבָה בְּעוֹלָם הַזֶּה. לְכֵן אָמַר שֶׁהוּא רַק יוֹם אֶחָד, שֶׁהוּא אֶחָד בְּמִדְרָגָתוֹ וּבְמַצְבּוֹ, וְאִינֵם מְסַדְרִים זֶה נֶגְדַּזְה, וּפְשׁוּט.

בִּיאורֵי חֲכֵמָה

מְסַדְרִים זֶה נֶגְדַּזְה שהיום הראשון נבדל ונעלה מהם, ופשוט.

מחלוקת אם העיקר הוא האמצע

בְּסֵפֶר יִצְיָרָה (פ"ג מ"ז, פ"ו מ"א) מנה שלש בחינות שברא הקב"ה, **עוֹלָם** [-הארץ כולה], **נֶפֶשׁ** [-גוף האדם], **שְׁנָה** [-הזמן הנחלק לשעות ימים ושנים]. והנה בשלשת הבחינות הללו מצינו שנחלקו רבי אליעזר ורבי יהושע כיצד נבראו, שדעת רבי אליעזר שתחילה נבראו אמצעם ואחר כך הקצוות, ודעת רבי יהושע שתחילה נבראו הקצוות ואחר כך אמצעם. **עוֹלָם, מְצַאנוּ פְּלִיגִי, ר' אֱלִיעֶזֶר סָבַר עוֹלָם מְאֻמְצָעִיתוֹ נִבְרָא** - בתחילה נברא אמצע הארץ וסביב לו נדבקו רגבים עד סוף העולם מכל צד, **וְר' יְהוֹשֻׁעַ אָמַר, עוֹלָם מִן הַצְּדָדִין נִבְרָא** - בתחילה נבראו ארבע קצוות, ונמתח והלך מכל צד עד שנדבק באמצעיתו [כמבואר ביומא (נד:)] **עֵין שָׁם** [כ]. **נֶפֶשׁ, מְצַאנוּ לְר' אֱלִיעֶזֶר [בְּעַגְלָה עֲרוּפָה (סוטה מה:)] דְּהוֹלֵד בְּמַעֵי אִמּוֹ נּוֹצֵר מְטַבּוּרוֹ** - הטבור שהוא אמצע הגוף נוצר תחילה, **עֵין שָׁם**, **וְתַנָּא קָמָא שָׁם פְּלִיג** על זה וסבר דְּמַרְאֵשׁוּ נִבְרָא -

שלשה דברים העומדים זה אחר זה, שבמנין הוא מגביל עד היכן נמשך כל אחד מהם, שהסתיים הראשון ולאחריו בא השני וכו', מה שאין כן המנין 'אחד' ו'שנים' וכו' כל מנין עומד לעצמו ואינו מגביל את המנין שלפניו, ולכן כשהאדם בא למנות דברים שבאים בזה אחר זה שהאחד מגביל את חבירו הוא אומר 'ראשון' 'שני', על דרך משל 'הדור הראשון' 'הדור השני'. **וְהִנֵּה הַבְּרִיאָה שֶׁל אֹר** שברא ביום הראשון, **רָאָה הַקַּב"ה שְׁאִין הָעוֹלָם כְּדָאֵי לְהִשְׁתַּמֵּשׁ בּוֹ וּגְנֻזוּ** כמו שאמרו בגמרא (חגיגה יב.)¹⁷. **אִם כֵּן, הַבְּרִיאָה שֶׁל אֹר שְׁנִבְרָא בְּיוֹם רֵאשׁוֹן הָיָה בְּמִדְרָגָה גְּבוּהָה מְבִרְיָאֵת הָעוֹלָם** - בריאת האור שביום הראשון היתה בריאה גבוהה משאר הנבראים שנבראו בשאר הימים, **לְפִי מְצָבָה בְּעוֹלָם הַזֶּה** שהאור ההוא אינו מצוי עתה, ונגנז כולו לעתיד לבוא, מה שאין כן שאר הנבראים שנבראו בשאר הימים לא נגנזו. **לְכֵן הַכְּתוּב אָמַר שֶׁאֹתוֹ יוֹם הוּא רַק יוֹם אֶחָד, שֶׁהוּא אֶחָד** [-יחיד] **בְּמִדְרָגָתוֹ וּבְמַצְבּוֹ** והוא נבדל משאר ימי הבריאה בכך שנברא בו האור שאינו במדרגת שאר נבראים, **וְלִכֵּן אִינֵם** - אין ששת ימי בראשית

עֵינֵי חֲכֵמָה

י. לְשׁוֹן הַגְּמָרָא: תניא, רבי אליעזר אומר, עולם מאמצעיתו נברא, שנאמר (איוב לח לח) 'בצקת עפר למוצק ורגבים ידובקו'. רבי יהושע אומר, עולם מן הצדדין נברא, שנאמר (שם לו ז) 'כי לשלג יאמר הוי ארץ וגשם מטר וגשם מטרות עוֹזוּ וכו'.

ב. לְשׁוֹן הַגְּמָרָא: מהיכן הולד נוצר, מראשו, וכן הוא אומר (תהלים עא ו) 'ממעני אמי אתה גווי', ואומר (יהימיה ז כט) 'גוי נורך והשליכי' וגו'. אבא שאול אומר, מטיבורו, ומשלח שרשו אילך ואילך, ע"כ. ומבואר שם, שרבי אליעזר שסובר שהרוג שנמצא ראשו במקום אחד וגופו במקום אחר מוליכים הראש אצל הגוף, סובר כאבא שאול.

משום שאין ראשון בלא שני, וביום הראשון עדיין לא היה קיים היום השני. עיי"ש תירוצים נוספים.

יח. לְשׁוֹן הַגְּמָרָא: אמר רבי אלעזר, אור שברא הקב"ה ביום ראשון, אדם צופה בו מסוף העולם ועד סופו, כיון שנסתכל הקב"ה בדור המבול ובדור הפלגה וראה שמעשיהם מקולקלים, עמד וגנזו מהן, שנאמר (איוב לח טו) 'וימנע מרשעים אורם'. ולמי גנזו, לצדיקים לעתיד לבא, שנאמר 'וירא אלהים את האור כי טוב', ואין 'טוב' אלא צדיק, שנאמר (ישעיה ג י) 'אמרו צדיק כי טוב'. וכעין זה איתא במדרש (בי"ד יא ב).

שָׁנָה, רַבִּי אֱלִיעֶזֶר סָבַר מִתְּשַׁרְי נִבְרָא הָעוֹלָם, וְזֶה קוֹר שְׁבַסְפּוֹר יִצְרָהּ, וְרַבִּי יְהוֹשֻׁעַ סָבַר בְּנִיסָן.

אוּלָם מִצְאָנוּ שְׁנֵתְחַלְפוּ שֵׁיטְתָם בְּמִדְרָשׁ מִשְׁלֵי (ילקוט רמז תתקכט), הֵיכָן הַחֲכָמָה מְצוּיָה, רַבִּי אֱלִיעֶזֶר אוֹמֵר בְּרַאשׁ, רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ אוֹמֵר בְּלֵב, עַיִן שָׁם. וְלִגְבֵי הַחֲכָמָה, הֵלֵב בְּאֲמָצַע, דְּכָלִיּוֹת יוֹעֲצוֹת, וְהִבָּן.

וְכֵן בְּכַמָּה מְקוֹמוֹת, רַבִּי אֱלִיעֶזֶר סָבַר דְּהִמְרָכְזוּ הָעֵקֶר, וְכִמוֹ דְּאָמַר [תַּעֲנִית ט' (ע"ב)]: כָּל הָעוֹלָם כָּלוּ מִמִּי אוֹקִינּוּס וְכוּ', וְרַבִּי יְהוֹשֻׁעַ אָמַר מִמִּים עֲלִיוֹנִים וְכוּ'.

(יא) תְּדַשָּׂא הָאֲרֵץ. אָמְרוּ ז"ל 'וְאֲנָהוּ', הָיִי דוֹמָה לוֹ, מֵה הוּא רַחוּם וְחַנוּן וְכוּ' (שנ

ביאורי חכמה

שהראש נוצר תחילה. וסתם תנא החולק על רבי אליעזר הוא רבי יהושע. שָׁנָה, מצאנו שר' אֱלִיעֶזֶר סָבַר מִתְּשַׁרְי נִבְרָא הָעוֹלָם (ר"ה י: כ"א), שהוא אמצע השנה לפי מנין החדשים המתחיל בניסן, וְזֶה קוֹר שְׁבַסְפּוֹר יִצְרָהּ שתקופת הקור שהיא תקופת תשרי היא תחילת השנה^כ, הרי שדעת רבי אליעזר שהשנה נבראה מתחילתה. וְר' יְהוֹשֻׁעַ סָבַר בְּנִיסָן נברא העולם, שהוא אמצע השנה.

אוּלָם מִצְאָנוּ בַמְּקוֹם אֶחָד שְׁנֵתְחַלְפוּ שֵׁטְתָם בְּמִדְרָשׁ מִשְׁלֵי (ילקוט רמז תתקכט) שנחלקו שם: הֵיכָן הַחֲכָמָה שֶׁל הָאָדָם מְצוּיָה בְּגוֹפוֹ, ר' אֱלִיעֶזֶר אוֹמֵר בְּרַאשׁ שֶׁל הָאָדָם, ר' יְהוֹשֻׁעַ אוֹמֵר בְּלֵב, עַיִן שָׁם. וְלִגְבֵי הַחֲכָמָה, הֵלֵב חֲשׁוֹב בְּאֲמָצַע הַגּוּף, דְּהָרִי כָלִיּוֹת יוֹעֲצוֹת^כ וְסוֹף הַגּוּף הֵם הַכְּלִיּוֹת וְתַחֲלִילָתוֹ הוּא הָרִאשׁ, וְהֵלֵב הוּא הַמְּמוּצַע בֵּין הָרִאשׁ לְכְלִיּוֹת^כ. נמצא שרבי אליעזר הסובר בכל מקום שהאמצע הוא העיקר, סובר שהחכמה היא בראש שהוא בצד, ורבי יהושע הסובר שאין האמצע עיקר, סובר שמקום החכמה הוא בלב שהוא באמצע, וְהִבָּן.

וְכֵן מִבּוֹאֵר בְּכַמָּה מְקוֹמוֹת, שר' אֱלִיעֶזֶר סָבַר דְּהִמְרָכְזוּ הָעֵקֶר, וְרַבִּי יְהוֹשֻׁעַ חוֹלֵק עֲלָיו, וְכִמוֹ דְּאָמַר רַבִּי אֱלִיעֶזֶר לִגְבֵי הַגְּשָׁמִים [תַּעֲנִית ט' (ע"ב)]: כָּל הָעוֹלָם כָּלוּ מִמִּי אוֹקִינּוּס וְכוּ' - מִי הַגְּשָׁמִים מְגִיעִים מֵהָאוֹקִינּוּס, וְהוּא אֲמָצַע הַיְשׁוּב, וְר' יְהוֹשֻׁעַ אָמַר, מִמִּים עֲלִיוֹנִים וְכוּ'^כ.

חֲקָדִים מִזֶּזֶן הַחַיּוֹת לְבְרִיאָתָם (יא) תְּדַשָּׂא הָאֲרֵץ. אָמְרוּ ז"ל (שבת קלג): 'וְאֲנָהוּ', הָיִי דוֹמָה לוֹ, מֵה הוּא רַחוּם וְחַנוּן אִף אֶתָּה

עיני חכמה

כא. כֵּן אָמְרוּ שֶׁם: תְּנִיא, רַבִּי אֱלִיעֶזֶר אוֹמֵר, בְּתַשְׁרֵי נִבְרָא הָעוֹלָם וְכוּ'. רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ אוֹמֵר, בְּנִיסָן נִבְרָא הָעוֹלָם וְכוּ'. תְּנִיא, רַבִּי אֱלִיעֶזֶר אוֹמֵר, מְנִין שְׁבַתְשֵׁרֵי נִבְרָא הָעוֹלָם, שְׁנֵאמַר (פסוק יא) 'וְאִמַּר אֱלֹהִים תְּדַשָּׂא הָאֲרֵץ דְּשֵׁא עֵשֶׁב מִזְרִיעַ זֶרַע עֵץ פְּרִי', אִיזְהוּ חֲדָשׁ שֶׁהָאֲרֵץ מוּצִיָּא דְשָׂאִים וְאִילָן מְלֵא פִירוֹת, הוּא אוֹמֵר זֶה תְּשַׁרְי, וְאוֹתוֹ הִפְרָק זְמַן רְבִיעָה הֵיטָה, וְיִרְדּוּ גְשָׁמִים וְצִיִּמְחוּ, שְׁנֵאמַר (להלן ב ו) 'וְאִדָּא יַעֲלֶה מִן הָאֲרֵץ'. רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ אוֹמֵר, מְנִין שְׁבַתְשֵׁי נִבְרָא הָעוֹלָם, שְׁנֵאמַר (פסוק יב) 'וְתוֹצֵא הָאֲרֵץ דְּשֵׁא עֵשֶׁב מִזְרִיעַ זֶרַע וְעֵץ עֵשֶׂה פְרִי', אִיזְהוּ חֲדָשׁ שֶׁהָאֲרֵץ מְלִיָּא דְשָׂאִים וְאִילָן מוּצִיָּא פִירוֹת, הוּא אוֹמֵר זֶה נִיסָן וְכוּ'.

הָאֲרֵץ וְהַשָּׁקָה אֶת כָּל פְּנֵי הָאֲדָמָה'. אָמַר לוֹ רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ, וְהֵלֵא מִימֵי אוֹקִינּוּס מְלוּחֵין הֵן. אָמַר לוֹ, מִמִּתְקֵין בְּעֵבִים. רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ אוֹמֵר, כָּל הָעוֹלָם כּוֹלוּ מִמִּים הַעֲלִיוֹנִים הוּא שׁוֹתָה, שְׁנֵאמַר (דברים יא יא) 'לְמִטֵּר הַשָּׁמַיִם תִּשְׁתֶּה מִיִּם'. אֵלֵא מָה אֲנִי מְקַיֵּים 'וְאִדָּא יַעֲלֶה מִן הָאֲרֵץ', מִלְּמַד שֶׁהַעֲנָנִים מִתְּגַבְרִים וְעוֹלִים לְרַקִּיעַ, וְפּוֹתְחִין פִּיהֶן כְּנוֹד, וּמִקְבְּלִין מִי מִטֵּר, שְׁנֵאמַר (איוב לו כז) 'זִקְוֹ מִטֵּר לְאֲדוּ'. וּמִנוֹקְבוֹת הֵן כְּכַבְרָה, וּבָאוֹת וּמַחֲשֵׁרוֹת מִיִּם עַל גְּבֵי קֶרֶקֶע, שְׁנֵאמַר (שמואל ב' כב יב) 'חֲשֵׁרֵת מִיִּם עֲבִי שַׁחֲקִים' וְכוּ'. **כב.** כִּמוֹ שְׁאִמְרוּ בְּגִמְרָא (ברכות סא): תְּנוּ רַבְּנוּ, כְּלִיּוֹת יוֹעֲצוֹת, לֵב מְבִין, לְשׁוֹן מַחֲתֵךְ, פֶּה גּוֹמֵר, וְשֵׁט מְכַנֵּס וּמוּצִיָּא כָּל מִינֵי מַאֲכָל, קְנֵה מוּצִיָּא קוֹל, רִיָּאָה שׁוֹאֲבַת כָּל מִינֵי מִשְׁקִין, כְּבַד כּוֹעֵס, מֵרָה זּוֹרֶקֶת בּוֹ טֶפֶה וּמְנִיחָתוֹ, טְחוּל שׁוֹחֵק, קֶרֶקֶבן שׁוֹחֵן, קִיבָה יִשְׁנָה, אִף נְעוּר.

כב. לְשׁוֹן הַסֵּפֶר יִצְרָהּ: חֲתָם בְּהֵן אֲרֵץ בְּעוֹלָם, וְקוֹר בְּשֵׁנָה וְכוּ'. וּמִפְרָשׁ רַבִּינוּ שְׁקוֹר הֵינּוּ תְּקוּפַת תְּשַׁרְי שֶׁהִיא רִאשִׁית הַשָּׁנָה, וְבוֹ נִבְרָא הָעוֹלָם לְדַעַת רַבִּי אֱלִיעֶזֶר.

כג. וְכֵן אִיתָא בִּילְקוּט שֶׁם בְּהַמְשַׁךְ הַעֲנִין: וְהֵיכָן חֲכָמָה נִתְּנָה בְּלֵב שְׁתַּנּוּנָה בְּאֲמָצַע הָאָדָם וְכוּ'.

כג. לְשׁוֹן הַגְּמָרָא: תְּנִיא, רַבִּי אֱלִיעֶזֶר אוֹמֵר, כָּל הָעוֹלָם כּוֹלוּ מִמִּי אוֹקִינּוּס הוּא שׁוֹתָה, שְׁנֵאמַר (להלן ב ו) 'וְאִדָּא יַעֲלֶה מִן